

Ivan Kanič, Centralna ekonomska knjižnica, Ljubljana

UDK 025.3:681.3

KANIČ, Ivan: Vsebina in pomen vzajemnih in centralnih katalogov; Knjižnica, Ljubljana, 32(1988), št. 3-4

Zanimanje za vzajemno uporabo strojno čitljivih bibliografskih zapisov in njihovo univerzalno dostopnost naglo narašča. Prispevek predstavlja definicije, dosedANJI razvoj, funkcijo in pomen v knjižnično-informacijskem sistemu, problematiko in nadaljnji razvoj treh oblik, kjer prihaja vzajemna uporaba informacijskih virov najbolj do izraza:

- vzajemni katalog
- centralni katalog
- centralno katalogizacijo

ter njihovo stično točko - normativno kontrolo.

Vizija katalogov prihodnosti kaže, da se bodo razvili v še koristnejše, bolj funkcionalno in vsestransko orodje informacijske družbe.

UDC 025.3:681.3

KANIČ, Ivan: Capacity and importance of shared and union catalogues; Knjižnica, Ljubljana, 32(1988), no. 3-4

The interest for common use of machine readable bibliographic data and for their universal accessibility is in constant growth. Definitions, current developments, functions and importance of three kinds of catalogues for library and information service have been represented. Problems and further developments of

- shared catalogues
 - union catalogues
 - centralized cataloguing,
- where common use of information data is the most evident feature, have been discussed. Their convergent point - the authority file - has been determined. In the vision of future catalogues the author is anticipating that they are going to become even more useful, more operative and universal information tools as they are in the present state-of-art.

1.0 UVOD

V preteklih letih je občutno naraslo zanimanje za vzajemno uporabo strojno čitljivih bibliografskih zapisov in njihovo univerzalno dostopnost. Vedno intenzivnejša uporaba sodobnih informacijskih sredstev v knjižnicah, nagla rast računalniških zbirk podatkov bibliografskega tipa, vedno večji ekonomski pritiski na knjižnice, razvoj mikror računalnikov in telekomunikacij, ki so omogočile knjižnicam lažji in cenejši dostop do informacij ter njihovo črpanje (downloading) iz oddaljenih sistemov - to so osnovni motivi sodobnih integracijskih in kooperativnih tokov. Katalogi so osnovno stičišče knjižnic in njihovih interesov, zato bomo spregovorili o treh oblikah, kjer prihaja vzajemna uporaba informacijskih virov najbolj do izraza:

vzajemna katalogizacija, vzajemni katalog

- angl.: shared cataloguing, cooperative cataloguing
- fr. : catalogue partagé
- nem. : gemeinsame Katalogisierung

centralni katalog

- angl.: central catalogue, general catalogue, union catalog, joint catalogue, international catalogue, cooperative catalogue, interlibrary catalogue, repertory catalog
- fr. : catalogue central, catalogue collectif
- nem. : Zentralkatalog, Gesamtkatalog, Sammelkatalog

centralna katalogizacija

angl.: centralized cataloguing

fr. : catalogage centralisé

nem. : zentrale Katalogisierung, zentralisierte Katalogisierung

2.0. VZAJEMNI KATALOGI in VZAJEMNA KATALOGIZACIJA

(shared cataloguing, on-line shared cataloguing)

Relativna neučinkovitost katalogizacije, tega strokovno, časovno in finančno zelo zahtevnega segmenta obdelave knjižničnega gradiva, ki je posledica podvajanja, podeseterjenja in celo postoterjenja katalogiziranja ene in iste bibliografske enote v nekaj deset ali nekaj sto knjižnicah, predstavlja enega osnovnih problemov bibliotekarske stroke v preteklih stoletjih. Skokovit razvoj knjižnic in porast njihovega števila na eni strani, na drugi pa vedno večje naklade tiskanih dokumentov, so zahtevo po večji učinkovitosti in racionalizaciji dela v tem stoletju še bolj potencirali. Osnovni cilj prizadevanj je univerzalna dostopnost do rezultatov katalogizacije neke bibliografske enote v katerikoli knjižnici.

2.1. DEFINICIJA

Termin "vzajemna katalogizacija" označuje skupno (vzajemno) gradnjo kataloga oziroma podatkovne zbirke dveh ali več knjižnic in se nanaša izključno na računalniško vodene kataloge. Vzajemni katalog je treba zaradi različnega namena in vsebine ločiti od treh na videz podobnih oblik:

a) *kopija kataloga* (copy cataloguing, cataloguing from copy) - knjižnica ima kopijo nekega drugega kataloga, običajno večjega ali manjšega segmenta, in ga uporablja izključno za svoje lastne potrebe, pri tem pa nikomur ne sporoča podatkov o dokumentih in svoji knjižni zalogi.

b) *centralna katalogizacija* (centralized cataloguing) je proces, v katerem prevzame osrednja enota skrb za katalogizacijo gradiva (lahko tudi za fizično postavitve in vzdrževanje kataloga), rezultate pa posreduje drugim (satelitskim) knjižnicam. Osrednja enota lahko vzdržuje centralni katalog, ki je pogosto tudi del sistema vzajemne katalogizacije.

c) *centralni katalog* (union catalog, cooperative catalogue) je rezultat neodvisne katalogizacije gradiva v dveh ali več knjižnicah in podatke vzdržuje v skupnem katalogu.

Vzajemna katalogizacija je izvedljiva izključno ob uporabi sodobne računalniške tehnologije, zato termina ne obremenjujemo s pridevkoma "računalniška" ali "neposredna" (on-line), čeprav v angleških besedilih pogosto naletimo na izraz "on-line shared cataloguing". Le-ta želi po eni strani poudariti računalniški vidik operacije, po drugi strani pa neposredno delo (on-line) z računalnikom v nasprotju s paketnimi (off-line, batch) obdelavami, ki pa jih v naših knjižnicah skoraj ne poznamo.

Po *Encyclopedia of Library and Information Science* lahko povzamemo naslednjo definicijo: "Vzajemna katalogizacija: postopek koordinirane, sočasne gradnje skupne podatkovne zbirke, v katerem sodelujeta dve ali več knjižnic ali informacijskih centrov; le-te delno ali v celoti uporabljajo podatke, ki so rezultat katalogizacije v drugih sodelujočih centrih, ali pa prispevajo izvirne kataložne podatke o enotah, ki jih v podatkovni zbirki še ni. Rezultat vzajemne katalogizacije je računalniško vodena podatkovna zbirka bibliografskih opisov in podatkov o lokaciji oziroma fondih sodelujočih knjižnic. Vzajemni katalog predvideva tudi paketno izdelavo različnih izhodnih oblik, na primer strojno čitljivih podatkov na magnetnih trakovih, kataložnih kartic in statističnih poročil."

2.2.1. POMEN VZAJEMNIH KATALOGOV

Osnovna gonilna sila vseh sistemov vzajemne katalogizacije je predvsem (in skoraj izključno) ekonomski faktor. Povsod se je izkazalo, da prinaša sodelovanje v mrežah vzajemnih katalogov izjemno pozitivne rezultate z vidika učinkovitosti in znižanja stroškov strokovnih obdelav. Pri tem ne gre samo za proces katalogizacije, ki zahteva ogromno časa in visoko usposobljene delovne sile, temveč tudi za druge postopke. Dostop do velikih bibliografskih podatkovnih zbirk nedvomno pozitivno vpliva na vsebino in kvaliteto obdelav, povezanih s pridobivanjem gradiv, medknjižnično izposajo, evidenco periodike, iskanjem po predmetnih oznakah itd., saj je tak katalog osnovno in osrednje orodje vseh teh procesov. Generiranje za vodenje in upravljanje knjižnice potrebnih podatkov je pomemben stranski produkt sistema,

ki posreduje podatke o knjižni zalogi glede na stroko, vrsto in obliko dokumenta, njihovo starost, jezik, ceno in še kaj. V času vedno hujših omejitev in vedno tanjših letnih proračunov, ko se postavlja vprašanje uspešnosti in učinkovitosti nabavne politike in selekcije, so to za knjižnico življenjsko pomembni podatki.

2.2.2. RAZVOJ VZAJEMNIH KATALOGOV

Sistem vzajemne katalogizacije vzdržuje skupno (vzajemno) podatkovno zbirko - katalog večjega števila sodelujočih institucij, njihov osnovni moto pa je "načelo enkratne obdelave" posamezne bibliografske enote. Sodelujoče knjižnice lahko iz kataloga črpajo podatke za svoje lastne potrebe (downloading), lahko jih spreminjajo ali popravljajo, dodajajo podatke za lastne potrebe (lokacijo, število izvodov) in prispevajo v podatkovno zbirko izvirne podatke o dokumentih, ki jih v katalogu še ni. Pravico do dopolnjevanja in spreminjanja kataloga imajo seveda le redki "priviligerani" posamezniki, za kar skrbi nadzorni sistem računalnika.

Za razvoj in delovanje takšnega sistema je bilo potrebnih nekaj osnovnih pogojev:

- dobre in hitre komunikacije med računalnikom in razpršenimi ter zelo oddaljenimi terminali
- velike kapacitete hitrih zunanjih pomnilnikov - diskov
- razvoj sistemov za organizacijo velikih datotek z naključnim dostopom in indeksnih sistemov za hiter dostop do podatkov in učinkovito delo z datotekami. Velik del naloge je padel na študij optimizacije besedil, ki je dal učinkovita orodja za določanje iskalnih ključev.
- določitev standardnega formata in nabora znakov za prenos bibliografskih podatkov v strojno čitljivi obliki
- primerna periferna oprema za pripravo uporabniku sprejemljivih izhodnih oblik (zaslon, papir, mikrofilm, etc.)

Konec šestdesetih let so računalniki tretje generacije tem pogojem že lahko zadostili. Po krajšem preizkusnem obdobju je začela Library of Congress leta 1968 tedensko distribuirati MARC (Machine Readable Cataloguing) trakove z najnovejšimi podatki iz svojih katalogov v formatu MARC II (ne gre za vzajemno, temveč za centralno katalogizacijo).

Prvi uporabni sistem vzajemne katalogizacije je OCLC (Ohio College Library Center), ki je začel delovati leta 1971 in je

gotovo poseben fenomen bibliotekarstva sedemdesetih let. Leta 1978 je razpolagal sistem že s 4,2 milijona bibliografskih zapisov, povprečni odzivni čas je bil okrog 8 sekund, uporabljalo pa ga je 1.600 knjižnic z 2.189 terminali. Danes razpolaga 6.000 sodelujočih članic s 13.000.000 zapisov v 245 jezikih, od tega okrog 80% v angleščini. Uspeh OCLC in nekaterih v istem času razvitih mrež je nedvomno znatno vplival na razvoj miselnosti in dinamiko ter na smer sprememb v organizaciji knjižničnih sistemov. Največje mreže vzajemnih katalogov so nastale v ZDA in sosednji Kanadi - BALLOTS v Stanford University; WLN - Washington Library Network, sedaj Western Library Network, do katere imajo od junija 1987 dostop poizkusno tudi slovenske knjižnice; OULCS Unicat System - (Ontario University Library Cooperative System); NELINET - New England Library Information Network; UTLAS Kanada itd., njihove usluge pa so začele povsem komercialno uporabljati tudi nekatere druge informacijske mreže, kar je vodilo še k hitrejši rasti in afirmiranju vzajemnih sistemov.

2.2.3. OVIRE IN TEŽAVE

Kjub velikemu uspehu vzajemnih katalogov ne smemo spregledati in zamolčati nekaterih težav. Nekatero med njimi že dolgo poznamo, druge pa so popolnoma nove in jih je sprožil šele proces vzajemne katalogizacije.

Ob naglem razvoju tovrstnih informacijskih sistemov in komunikacijske tehnologije se je tudi v knjižnicah uveljavil širši, lahko bi rekli internacionalistični duh in način mišljenja, ki je takoj postavil vprašanje standardiziranih tehničnih rešitev in formata zapisa.

Problem nadzora in kvalitete zapisov, s tem pa tudi celotnega kataloga, poraja celo paleto novih vprašanj:

- Kako istočasno zagotoviti učinkovitost in kvaliteto postopkov in nadzor nad tem?
- Kako pravočasno in na primeren način zagotoviti obsežne normative zbirke?
- Kako optimalno definirati zahteve (standarde) za oblikovanje kataložnega zapisa in posameznih polj? Kje je meja med najboljšim in finančno še sprejemljivim?
- S kakšnimi postopki (sankcija/nagrada) zagotoviti kvaliteto podatkov? Kako to v praksi izpeljati?
- Vloga nacionalne knjižnice in informacijskega sistema v kontroli kvalitete bibliografskih podatkov.

- Moralna in finančna odgovornost:
 - cena nekvalitetnih (slabih, napačnih) podatkov
 - odgovornost posameznika in ustanove
 - komuniciranje med različnimi nivoji
- Vloga normativnih zbirk (imenskih in predmetnih) v kontroli kvalitete bibliografskih podatkov; postopki za izvajanje njihove vloge v sistemu.
- Vpliv kontrole kvalitete na kadrovsko politiko posameznih knjižnic in izvajanje njihovih nalog.
- Kateri so najprimernejši postopki za popraviljanje in spreminjanje podatkov?
- Kdo sme (in v kolikšni meri) spreminjati podatke v zbirki?
- Kakšna je vloga nacionalnih knjižnic in mednarodne bibliografske mreže v vzdrževanju kvalitete bibliografskih podatkov?
- Vloga drugih proizvajalcev bibliografskih podatkov (informacijske službe, založniške hiše itd.)
- Zagotoviti primerno finančno pokritje, ki naj omogoči generiranje kvalitetnih podatkov in kontrolnih postopkov pri tvorjenju nacionalnega knjižnično-informacijskega sistema.

Osrednje vprašanje katalogizacije je gotovo oblika kataložnega izpisa, zato je tako na Zahodu kot pri nas množica različnih mnenj in predvidevanj o vplivu računalnika na le-tega. Računalniško vodeni katalogi omogočajo dostop (iskanje) na različnih točkah (poljih), možnosti pa se z uporabo Booleove logike in prostega iskanja po besedilu kataložnega izpisa še povečajo, zato se postavi tudi vprašanje o potrebnosti značnice in koncepta kartice z glavnim opisom.

Določiti je treba tudi obseg zapisa - koliko in s katerimi analitičnimi in opisnimi podatki naj zapis razširimo, da bo priklic podatkov optimalen, vendar le-ti ne bodo preobširni in preobloženi.

Ena največjih z vzajemno katalogizacijo povezanih nalog je gotovo šolanje (in prešolanje) knjižničnih kadrov, vse od uporabe terminala do poznavanja (UNI)MARC polj in oznak ter z uporabo celotnega sistema povezanih postopkov. Gre za veliko nalogo, čeprav tega pogosto ne priznamo. Analiza je pokazala, da je ponekod kar 70% vseh dejavnosti usmerjenih v izobraževanje, saj so ugotovili, da so bili knjižnični delavci na računalniško vzajemno katalogizacijo popolnoma nepripravljeni. Tudi šole, ki na Zahodu izobražujejo in pripravljajo knjižničarske kadre, so vse prepočasi dojele pomen vzajemnih katalogov in z njimi pove-

zano problematiko. To pomanjkljivost so odpravili šele študijski programi zadnjih nekaj let, ko so se odzvali potrebi po novih profilih knjižničarskih delavcev, ki povezujejo s teorijo in prakso katalogizacije tudi poznavanje telekomunikacij, računalništva, izobraževanja, komunikologije, sistemske analize, načrtovanja sistemov itd.

2.3. PRIHODNOST VZAJEMNIH KATALOGOV

Računalniški vzajemni katalogi so se uveljavili kot rezultat utečenih postopkov, ki so zadeli ob delovanje mnogih knjižnic, pri tem pa so izzvali prenekatero ustaljeno prepričanje in postavili še več vprašanj. Zanimivo je zasledovati njihov vpliv na različne dejavnosti v poslovanju knjižnice in klasično delitev dela.

Vzajemna katalogizacija si je utrdila položaj med drugimi postopki strokovne obdelave dokumentov, vendar je še vedno nova, slabo poznana in se bo v naslednjem desetletju zagotovo dinamično razvijala in spreminjala - nekaj ključnih vprašanj smo že omenili. Pričakovati je, da bo eden od ciljev tudi uveljavitev pravih avtomatiziranih abecednih in predmetnih katalogov, ki bodo popolnoma nadomestili klasične kartične kataloge.

Dvomov v osnovni princip enkratne obdelave verjetno ne bo, saj je ekonomika vzajemne katalogizacije s centralnim virom (tehnične opreme in znanja), ki služi večjemu številu aktivno udeleženi uporabnikov, popolnoma jasna in neizpodbitna. Jasno pa je, da se bodo nekatere funkcije poslovanja, na primer izposoje, vzdrževanja lokalnih ali regionalnih centralnih katalogov itd., preselile v podsisteme okrog večjih (specializiranih) bibliografskih centrov.

Bolj zapleteno vprašanje in še bolj meglen odgovor pa je, kako naj se že obstoječi in razvijajoči se sistemi združijo v nacionalni avtomatizirani katalog ali celo vzajemni katalog. Pri tem se zdijo tehnične ovire najmanjše zlo, postavi pa se ključno vprašanje financ in politike: ali lahko ukrotimo in v interesu skupnih koristi združimo sredstva, moči in znanje, ki so sedaj razpršeni povsod naokrog? Glede na dramatični vzpon vzajemne katalogizacije in čisto ekonomsko potrebo po racionalizaciji dela in spremembi postopkov, je pričakovati, da nam to mora uspeli, tak razvoj pa bo postavil vzajemni katalog in z njim povezana opravila v središče delovanja knjižnice.

3.1. CENTRALNA KATALOGIZACIJA (Centralized Cataloguing)

Centralna katalogizacija se je razvila in dobila svoj pomen šele v tem stoletju. Prve večje korake so naredili v Združenih državah, kjer je bila izdelava in prodaja tiskanih kataložnih kartic omejena na Kongresno knjižnico in nekaj večjih javnih knjižnic. Ta storitev je postala med knjižnicami zelo popularna in vse pogostejše so segale po tako v naprej pripravljenih kataložnih lističih. Šele leta 1938 so pričeli tiskati večje serije kartic, ki so bile namenjene predvsem javnim in šolskim knjižnicam, izdelane pa so bile po poenostavljenem sistemu, ki je podajal le najnujnejše bibliografske podatke, bralcu pa so namenili še anotacijo in analitični dodatek. Zaradi vse večjih zahtev po tovrstni informaciji so se pričeli razvijati posebni centri, pogosto v sklopu večjih knjižnic, ki so se specializirali za določeno vrsto gradiv.

Z avtomatizacijo katalogov tudi centralna katalogizacija ni bila več omejena zgolj na tiskane kartice - leta 1966 je Kongresna knjižnica razposlala prve magnetne trakove s podatki o 16.000 monografijah v angleškem jeziku, ki so izšle tega leta. Za Slovence naj bi bilo prelomno leto 1987.

3.2. DEFINICIJA

Centralna katalogizacija je diseminacija različnih stopenj kataložnih informacij večjemu številu uporabnikov z ene same, osrednje točke, ki lahko deluje komercialno ali nekomercialno. Informacije, ki jih posreduje, so lahko enostavni katalogi ali popolni seti v obliki knjige ali kartic, ki nudijo popoln bibliografski opis in jih je mogoče takoj vključiti v uporabnikov katalog.

Centri za centralno katalogizacijo se lahko razvijejo v katerikoli sredini, ki potrebuje te vrste storitve, oskrbujejo pa lahko tako skupine majhnih javnih knjižnic kot velike specialne knjižnice raziskovalnih institucij.

3.2.1. CENTRALNA KATALOGIZACIJA : CENTRALNI KATALOGI

Čeprav uporabljamo v slovenščini dva podobna izraza, je treba biti pri uporabi zelo pazljiv, saj je njun pomen zelo različen. Centralna katalogizacija opravi zaključeno delo na enem samem

mestu in nato rezultate razdeli uporabnikom, ki pri delu ne sodelujejo. Centralni katalog nastaja z delitvijo dela med partnerji, ki si rezultate nato izmenjujejo ali jih skupaj uporabljajo. Razlika je torej v lokaciji in organizaciji dela - centralna katalogizacija zbira delo na enem samem kraju in organizira delovno silo v eni enoti, centralni katalog pa nastaja s koordinirano (vendar ne kontrolirano) delitvijo dela na različnih krajih, delovna sila je razpršena.

3.3. NAMEN CENTRALNE KATALOGIZACIJE

Osnovni cilji in razlogi za organizacijo centralne katalogizacije so dokaj enostavni in jasni:

1. *Podvajanje dela* je prvi in najpomembnejši razlog, rezultati pa so očitni in takoj vidni, saj opravi manjše število katalogizatorjev v istem času več dela. Prihranek časa se zmanjša zaradi razmnoževanja kartic, njihovega razvrščanja glede na zahteve uporabnikov in razpošiljanja. Kadar sta število kartic in njihova naklada velika, lahko postane posel tudi komercialno zanimiv.

2. *Učinkovitejše delo katalogizatorjev* je posledica večje specializacije in osvobajanja od spremljajočih tehničnih opravil. Specializirane enote za centralno katalogizacijo imajo običajno večje število katalogizatorjev, boljše organizirane administrativne in tehnične službe, kar vodi v mnogo večjo profesionalizacijo in strokovno delitev dela.

3. *Višji nivo kvalitete opravljenega dela* je prav tako rezultat specializacije, običajno pa tudi boljše organizacije dela in možnosti za zaposlovanje izbranih kadrov.

4. *Boljše in lažje poslovanje knjižnic* - uporabnic centralne katalogizacije je zelo pomemben cilj majhnih knjižnic, predvsem tistih v manjših naseljih. Le-tem pomeni sodelovanje s centralno enoto strokovno pomoč, v odnosu do bralca pa velik kvalitativni preskok na raven velike, mestne knjižnice. Poleg tega pomenijo kartice centralne katalogizacije tudi pomembno informacijo o novostih na knjižnem trgu.

5. *Nizji stroški na obdelano enoto* so predvsem rezultat boljše organizacije dela in izrabe delovne sile, le delno pa tudi manjšega števila strokovnih delavcev. Opazovanja so pokazala, da se stroški celotnega postopka običajno le malo zmanjšajo, saj je

osnovni namen enote za centralno katalogizacijo razširitev in izboljšanje knjižničnih storitev, ne pa pocenitev že obstoječih dejavnosti.

Osnovni pogoji za uspešno, učinkovito in cenejšo centralno katalogizacijo je popolna standardizacija vseh izhodnih parametrov - velikost kartice, kataložni opis, klasifikacijski sistem itd.

Katalogizacija v knjigi (Cataloguing in Publication, Cataloguing in Source) - CIP - je podsistem centralne katalogizacije s podobnimi cilji in nalogami. Njena realizacija je zaradi zelo velikega števila pogosto nezainteresiranih sodelavcev (založniki) povsod po svetu organizacijsko težje izvedljiva.

3.4. PRIHODNOST CENTRALNE KATALOGIZACIJE

Centralna katalogizacija ima nedvomno svetlo prihodnost tako v klasični kot tudi računalniški obliki. Končni cilj je avtomatizirani sistem (z možnimi podsistemi), ki bo omogočal vsem v najkrajšem možnem času dostop do kvalitetnih kataložnih podatkov o kar se da širokem naboru dokumentov. Nacionalni sistemi se bodo seveda nujno povezovali tudi na mednarodnem nivoju.

Kljub dobrim zamislim in relativno hitremu razvoju ostaja odprt stari problem: ne, ali je centralizacija obdelav izvedljiva, temveč kako jo bomo izkoristili. Knjižnice, ki hočejo koristno uporabiti dosežke nacionalne in mednarodne katalogizacije, se morajo biti pripravljene odpovedati delčku svoje individualnosti - centralizacija in standardizacija gresta lahko le z roko v roki; kdor zavrže eno, ne more izkoristiti druge.

4.1. CENTRALNI KATALOGI (Union Catalog, Cooperative Catalogue)

Ko govorimo o centralnih katalogih, predstavlja terminologija problem tako v slovenščini kot tudi v angleščini. Slovenci moramo razlikovati dva zelo podobna, vendar po pomenu različna termina - centralni katalog in centralna katalogizacija. Centralni katalog predstavlja skupno, kooperativno in koordinirano gradnjo kataloga, ki obsega podatke o fondih dveh ali več knjižnic, centralna katalogizacija pa je neke vrste katalogizacijski servis, ki katalogizira dokumente ne glede na njihovo lokacijo in nato kataložne kartice razpošilja svojim naročnikom (knjižnicam). Več o tem je povedano v poglavju o centralni katalogizaciji.

Angleščina uporablja večje število povsem različnih izrazov za enako ali zelo podobno obliko katalogov in s tem povezanih dejavnosti, razlika med termini pa je zelo medla in tudi iz strokovne literature ni vedno povsem jasna. Delno gre za posledico zgodnje rabe večjega števila sinonimov, ki so skušali opisati prizadevanja dveh ali več knjižnic po skupni evidenci svojih fondov, delno pa tudi za razliko med angleščino z ene in druge strani Atlantika.

Eden prvih izrazov je bil universal catalogue, ki kaže na veliko pestrost in vseobsežnost. International catalogue se je uveljavil kot sinonim, okrog preloma stoletja pa so se pojavili še joint catalogue, cooperative catalogue, interlibrary catalogue, repertory catalog in še nekateri drugi, njihova raba pa je bila precej različna in nedosledna. Širše sta se uveljavila predvsem union catalog in cooperative catalogue.

4.2. RAZVOJ CENTRALNIH KATALOGOV

Zgodovina centralnih katalogov je v strokovni literaturi dokaj slabo obdelana. Njihov izvor ni raziskan, znan pa je zgodnji poizkus iz 13. stoletja, ki je ostal kot nedokončan popis fondov 183 angleških in škotskih samostanskih knjižnic. Zanimanje za podobne kataloge je naglo naraščalo, vendar je za vse obdobje do 19. stoletja značilno, da je bil njihov osnovni namen širjenje bibliografskih informacij, to je identificirati obstoječo literaturo, ne pa zagotavljanje dostopa do nje (lokacija). Razvoj je ubiral zelo različne poti glede na politične okoliščine, v katerih so katalogi nastajali, saj so bile povezave med knjižnicami na nacionalnem in regionalnem nivoju zelo različne. Značilno je, da je bilo največ regionalno povezanih sistemov, seznami časopisov pa so prevladovali nad knjižnimi. Strokovno povezovanje je še le novejšega datuma.

4.3. DEFINICIJA

Definicije centralnega kataloga so se skozi zgodovino precej spreminjale in še danes so med njimi nekatere razlike. Vse pa so si enake v tem, da je centralni katalog selektivna ali vse obsegajoča zbirka kataložnih opisov, ki prikazuje stanje fondov dveh ali več knjižnic, ki katalog s skupnimi napori in koordinirano gradijo in vzdržujejo. Običajno je v obliki kartic, v zadnjih dveh desetletjih pa se tudi centralni katalogi avtomatizirajo.

Pojavljajo se v različnih oblikah, najpogostejša pa je delitev na splošne, ki pokrivajo določeno geografsko področje (lokalni, regionalni, mednarodni) in specialne, ki obdelujejo literaturo tematsko in glede na njeno vrsto.

Nacionalni centralni katalogi lahko vključujejo vso produkcijo neke dežele, ali pa publikacije (ne glede na njihov izvor), ki so na tem področju dosegljive. Katalog, ki predstavlja nacionalno produkcijo, je v ožjem smislu bliže retrospektivni bibliografiji kot centralnemu katalogu.

Regionalni katalogi temeljijo na ožje določenem geografskem področju in lahko obsegajo tako državne (republiške) kot tudi lokalne kataloge. Pomembni in zanimivi so predvsem tam, kjer ni nacionalnih katalogov, kjer omejujejo učinkovito uporabo enega samega centralnega kataloga velike razdalje ali kjer imajo knjižnice določenega področja v primerjavi z okolico zelo bogat izbor dokumentov.

Specialni centralni katalogi so logična posledica sodelovanja in združevanja knjižnic istega profila, ki opravljajo podobno delo na istem strokovnem področju za isto vrsto uporabnikov. Nadaljnja delitev je lahko tematska ali glede na vrsto dokumentov (rokopisi, časopisi, kartografske zbirke).

Novejšega datuma je delitev katalogov glede na izvor literature. To težnjo k specialnim katalogom tujih publikacij je nedvomno spožilo spoznanje o neverjetni obsežnosti svetovne in relativni majhnosti nacionalnih produkcij. Pomembna faktorja sta tudi visoka cena inozemskih tiskov in dokaj težko lociranje v primeru medknjižnične izposoje, ki skokovito narašča. Centralni katalogi inozemske literature običajno ločeno obdelujejo dve podskupini - monografije in periodiko. Zahodni avtorji ugotavljajo, da je nastajanje centralnih katalogov inozemskih publikacij najintenzivnejše v Evropi s posebnim poudarkom na "slovanskih deželah".

4.4. FUNKCIJA CENTRALNIH KATALOGOV

Ko govorimo o centralnih katalogih, se je treba ves čas zavedati osnovne razlike med centralnimi in običajnimi katalogi - centralni katalogi zbirajo podatke o fondih več kot ene knjižnice, zato postanejo konglomerat individualnih knjižničnih katalogov z vsemi njihovimi posebnostmi, odlikami in slabostmi. Natančno in

dobro premišljeno načrtovanje je za razvoj centralnega kataloga kritičnega pomena, saj lahko le natančno zastavljeni in definirani cilji zagotovijo njegovo koherentno in nadzorovano rast. V okviru svoje domene morajo biti kar se le da izčrpnosti in vseobsegajoči, zanesljivi in natančni, brez težav dostopni in vedno morajo odražati najnovejše stanje prikazanih fondov.

Praktična vrednost centralnega kataloga je prvenstveno identifikacija, proučevanje, razvoj in uporaba dokumentov določenega geografskega področja. O tem, ali naj bo katalog orodje informacijskega dostopa (identifikacija in lociranje publikacije) ali bolj orodje fizičnega dostopa (lociranje vseh razpoložljivih izvodov) so mnenja teoretikov precej različna.

Osnovna funkcija centralnega kataloga je lociranje publikacije, ki mu običajno sledi medknjižnična izposoja. Tako premaguje razdalje in stimulira maksimalno uporabo fondov. Računalniško povezovanje v mreže bo to razraščanje še potenciralo.

Koordinacija knjižničnih virov in njihove nabave je bila močan dejavnik razvoja centralnih katalogov v Evropi. To funkcijo je devizna kriza preteklih let pri nas krepko potrdila, prav tako zahtevo po kar se da natančnih in svežih podatkih.

Kot vir bibliografskih podatkov so bili centralni katalogi pomembni predvsem v Združenih državah, kjer so opravljali do neke mere tudi funkcijo centralne katalogizacije - v mnogih knjižnicah so nabavljali tiskane kartice centralnih katalogov ali kartice preprosto kopirali.

Pomembno vlogo so odigrali centralni katalogi tudi v (pogosto skoraj prisilni) unifikaciji ali standardizaciji postopkov in obdelav. Avtomatizacija katalogov je to zahtevo še poostrila, saj sicer ne bi bila izvedljiva.

4.5. PRIHODNOST CENTRALNIH KATALOGOV

Največji odmev bo imel gotovo razvoj računalniške tehnologije in novih pomnilniških medijev, ki so se ponekod že uveljavili - CD-ROM katalogi so se pravkar pojavili na tržišču - ter možnosti sodobnih telekomunikacij, brez katerih sodobno vodeni centralni katalog ne more zaživeti. Skrajna stopnja standardizacije na nacionalnem, kasneje tudi mednarodnem nivoju, je imperativ; odstopanja in prevelika individualizacija utegneta hitro voditi

v izoliranost, le-ta pa v vedno večjo neučinkovitost sistema.

Nekoliko bolj nejasna je usoda centralnih katalogov z vsebinskega vidika. Že sedaj je mogoče v nekaterih sistemih opaziti delno prekrivanje centralnih in vzajemnih katalogov. Z razvojem vzajemnih katalogov bo ta pojav vedno pogostejši, ločnica med obema bo vedno šibkejša in končno bo lahko en sam katalog opravljal funkcijo obeh.

5.0. **NORMATIVNE DATOTEKE (Authority File)**

Normativna kontrola podatkov je stara toliko kot katalogi, potreba po njej pa je premosorazmerna pestrosti in obsegu kataloga. Dosledna normativna kontrola neposredno vpliva na kvaliteto kataloga, njegovo preglednost in praktično uporabnost. Sodobni koncept normativne kontrole se je pojavil z naraščajočo avtomatizacijo bibliografskih podatkovnih zbirk in nastankom mrež centralnih in vzajemnih katalogov, čeprav ni bil neznan urednikom in uporabnikom klasičnih bibliografskih seznamov in katalogov. Gre namreč za poenotenje, včasih tudi predpisovanje oblike, ki sme kot edina "pravilna" v katalog.

Normativne datoteke so orodje normativne kontrole, pogosto so zelo obsežne in se pojavljajo predvsem na treh področjih: imena, naslovi (periodika) in predmetne oznake. Osnovna normativna kontrola je potrebna pri tvorbi in vzdrževanju vsakega kataloga, pri vzajemni katalogizaciji pa je eden osnovnih imperativov. Definiramo jo lahko kot proces zagotavljanja enkratnosti vseh podatkov (ime, naslov serije, predmetna oznaka itd.), ki smo jih izbrali za pozivne točke (iskalne podatke) javnega kataloga. Ti podatki se morajo vedno pojavljati v enaki obliki in se ne smejo pokrivati z nobenim drugim. Tak sistem mora povezovati mreža kazalk in vodilk. Podatki v normativni zbirki niso statični, temveč se ves čas dopolnjujejo in spreminjajo. Skupek podatkov - standardizirana oblika z opisom različnih variant, definicijo, sinonimi, različnimi oblikami imena in psevdonimi itd. - je normativni zapis (authority record), ki predstavlja zaključeno celoto. Normativne zapise različnih tipov (imena, naslovi, deskriptorji itd.) običajno razporedimo v ločene zbirke - le-te so preglednejše, delo z njimi pa je mnogo hitrejše, saj ne smemo pozabiti, da lahko vsebuje normativna datoteka imen tudi milijon ali več zapisov. Ob vzpostavitvi sistema nastane normativna zbirka imen običajno s konverzijo kazal nacionalne bibliografije v strojno čitljivo obliko, nato pa se ob delu samo

dopolnjuje. Bibliografska zbirka podatkov je neposredno povezana z normativnimi zbirkami, ki nudijo neprecenljivo pomoč katalogizatorju ob vnosu novih podatkov, uporabniku pa pri iskanju in identifikaciji posameznih zapisov. Normativne zbirke so običajno centralno kontrolirane, lahko pa so tudi vzajemne. Najboljše rezultate daje kombinacija vzajemnega vnašanja ključev in istočasne centralne kontrole s strani nosilca sistema. Osnovne prednosti normativne kontrole z normativnimi datotekami so:

- minimalna pogostnost napak
- avtomatsko preverjanje ključev ob samem vnosu in s tem povezani časovni prihranki
- povečana učinkovitost priklica podatkov (retrieval)
- avtomatsko upoštevanje kazalk in vodilk pri izdelavi izhodnih list (parcialni katalogi, bibliografije itd.)
- avtomatsko prevajanje predmetnih ključev
- normativna datoteka obremenjuje samo pomnilniške zmogljivosti centralne enote, posameznih enot v mreži pa ne

Normativne zbirke so temelj oblikovanja nacionalnega sistema bibliografske kontrole, v prihodnosti pa se bodo ti sistemi nedvomno povezovali tudi na mednarodni ravni.

6.0. ZAKLJUČEK

Vizija katalogov v prihodnosti kaže, da se bodo le-ti razvili v koristnejše, bolj uporabno in funkcionalno, izčrpno in vsestransko orodje, k čemur bodo pripomogli natančnejša formulacija ciljev, nenehno preizkušanje, empirične raziskave in združevanje sil ter znanja. Doslej nič ne kaže, da bi se utegnila potreba po katalogih zmanjšati ali da bi jih lahko nadomestilo drugo, bolj univerzalno orodje.

7.0. LITERATURA

- Avram, Henriette D.: The linked systems project: its implications for resource sharing
V: Library resources & technical services, jan-march 1986, str. 36-46
- Barnard, Henry: Online catalog/authority file checklist submitted to vendors
V: Library software review, jan-feb. 1987, str. 31-33
- Bloss, Marjorie E.: And in hindsight - the past ten years of union listing
V: Serials librarianship, 1986, str. 141-148
- Burton, Hilary D. & Gladys A. Cotter & Richard W. Hartt: Resource sharing through integration of an intelligent gateway and library support software
V: Special libraries, winter 1986, str. 28-35
- Le CCN se met à table - ronde
V: Bull. bibl. France, t. 30(6), 1985, str. 496-507
- Chandler, George: International and national library and information services. - Oxford (etc.), 1982. - (Recent advances in library and information services ; vol. 2)
- Clason, W. E.: Elsevier's dictionary of library science, information and documentation. - Amsterdam (etc.), 1976
- Darrobers, Martine: L'accord OCLC-DBMIST
V: Bull. bibl. France, t. 30(6), 1985, str. 537-538
- Encyclopedia of library and information science. - New York, 1968-1986.
- Forsman, Rick B.: A vendor-supported experiment in union listing
V: The serials librarian, vol. 9(4), summer 1985, str. 73-82
- Foster, Donald L.: Managing the catalog department. - 2nd ed. - New York, 1982
- Gallaher-Brown, Linda: Updating the updatable database
V: DLA bulletin, 1985, str. 7-13
- Heise, George F.: Barriers to cooperative computerized circulation systems in public libraries
V: Resource sharing and information networks, vol. 3(1), fall 1985/winter 1985-1986, str. 83-99
- Hoffman, David R.: The Pennsylvania newspaper project: initial stages
V: The serials librarian, vol. 10(3), spring 1986, str. 69-76
- Kaplan, Denise P.: Creating copy specific records for local databases
V: Library Hi Tech, issue 7, str. 19-24

- Kokole, Jože: Razvoj sistemsko-povezovalne in bibliografsko-informacijske osnove KIS. - Ljubljana, 1986. - (Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine)
- Krigger, Betsy: NELINET: a case study of regional library network development
V: Information technology and libraries, june 1985, str. 113-121
- Lahiri, Amar K.: Cataloging and a bibliographic republic
V: Cataloging & classification quarterly, vol. 5(4), summer 1985, str. 67-77
- Ludy, Lorene E.: OSU libraries' use of Library of Congress subject authorities file
V: Information technology and libraries, june 1985, str. 155-160
- Magalhaes, Rodrigo & Madalena Sa Nogueira: The British Council's global cataloguing service
V: Information Development, vol. 1(2), april 1985, str. 89-93
- * Mandel, Carol A. & Susan F. Rhee: Shared cataloging : some remaining issues
V: Cataloging & classification quarterly, vol 7(2), winter 1986, str. 29-38
- Maruyama, Shôjirô: Japanese bibliographic information - its control and standardisation
V: The electronic library, feb. 1987, vol. 5(1), str. 44-48
- Micco, Mary & Irma Smith: Expert systems in libraries: do they have a place?
V: Library software review, jan-feb. 1987, str. 25-28
- The public library in the bibliographic network
V: Resource sharing and information networks, <1986>, vol. 3(2), str. 1-89
- Ralli, Tony: Centralised or distributed networks
V: Cataloging Australia, vol. 11(2), june 1985, str. 25-34
- Reif, Barbara: Authority control in a centralised system
V: Cataloging Australia, vol. 11(1), march 1985, str. 20-23
- Rocheffort, Alain: Le contrôle d'autorité : implication sur le réseau de catalogue
V: Documentation et bibliothèque, oct.-dec. 1985, str. 151-157
- * Sewell, Philip H.: Resource sharing. - London, 1981
- Tedd, L. A.: An introduction to computer-based library systems. - London <etc.>, 1981. - (Heyden international topics in science)
- * Wasser, David: The Western library network
V: The electronic library, dec. 1985, vol. 3(5), str. 310-312

Wilson, Carole F. & Mary M. Finley & Alice S. Clark: Cataloging practices and resource sharing of curriculum collections in academic libraries

V: Journal of library administration, vol. 6(4), winter 1985/86, str. 81-88

Yee, Martha M.: Attempts to deal with the "crisis in cataloging" at the Library of Congress in the 1940s'

V: Library quarterly, vol. 57(1), january 1987, str. 1-31